

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Vrede als nevendoeel: Amerika, Europa en het vredesproces in het Midden-Oosten

van Leeuwen, M.

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Leeuwen, M. (2010). Vrede als nevendoeel: Amerika, Europa en het vredesproces in het Midden-Oosten. (Oratiereeks). Amsterdam: Vossiuspers UvA.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Vrede als nevensdoel

Vrede als nevendoeel
*Amerika, Europa en het vredesproces
in het Midden-Oosten*

Rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van
bijzonder hoogleraar Moderne Trans-Atlantische Betrekkingen
vanuit historisch, economisch en cultureel perspectief
met het accent op de betrekkingen tussen Europa en Noord-Amerika
in de periode na 1945,
ingesteld aan de Universiteit van Amsterdam
vanwege de Stichting Atlantische Commissie,
op vrijdag 17 september 2010

door

Marianne van Leeuwen

 VOSSIUSPERS UVA

Vossiuspers UvA is een imprint van Amsterdam University Press.
Deze uitgave is totstandgekomen onder auspiciën van de Universiteit van Amsterdam.

Dit is oratie 376, verschenen in de oratiereeks van de Universiteit van Amsterdam.

Omslag: Crasborn BNO, Valkenburg a/d Geul
Opmaak: JAPES, Amsterdam
Foto omslag: Carmen Freudenthal, Amsterdam

ISBN 978 90 5629 661 2
e-ISBN 978 90 4851 391 8

© Vossiuspers UvA, Amsterdam, 2010

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

*Mevrouw de Rector Magnificus,
Mevrouw de Decaan van de Faculteit der Geesteswetenschappen,
Geachte leden van het curatorium van de bijzondere leerstoel Moderne Trans-Atlantische Betrekkingen,
Geachte leden van het bestuur van de Stichting Atlantische Commissie,
Dames en heren,*

In 2005 stelde de Atlantische Commissie aan de Universiteit van Amsterdam een bijzondere leerstoel in. De leeropdracht luidt: Moderne Trans-Atlantische Betrekkingen vanuit historisch, economisch en cultureel perspectief, met het accent op de betrekkingen tussen Europa en Noord-Amerika in de periode na 1945. De gelukkige die op deze leerstoel wordt benoemd kan, dat begrijpt u, vele kanten op. Ik wil mij richten op verkenningen op het gebied van buitenlands beleid van de Verenigde Staten en Europa. Zulke verkenningen kunnen inzichten opleveren in het karakter van de onderlinge betrekkingen en stof bieden voor vergelijking van belangen, van bestuurlijke slagkracht en aanpak, van ideologische en politieke standpunten. Ze gaan over samenwerking en tegenwerking tussen de Verenigde Staten en Europese landen. Ik ben al begonnen met werkcollege over trans-Atlantische betrekkingen en het Arabisch-Israëlische conflict. Daar wil ik de komende jaren andere thema's aan toevoegen, bijvoorbeeld contraterrorisme en nonproliferatie.

Vanmiddag concentreer ik me graag op trans-Atlantische betrekkingen en het Arabisch-Israëlische conflict. Het is makkelijk in de geschiedenis van dat conflict te verdwalen. Er zijn zoveel personen, landen en organisaties bij betrokken geweest. Er hebben zoveel belangen en idealen meegespeeld en die hebben zo vaak tot tragedies geleid. Het onderwerp *gets under your skin*. Opdat we hier niet de weg kwijtraken, bedien ik me van vier stellingen. Die licht ik toe aan de hand van drie episodes tussen 1916 en 1980.

Stellingen

I Het Arabisch-Israëlische conflict is ontstaan als onbedoeld neveneffect van Britse militaire en koloniale belangenbehartiging.

II Vreedzame beëindiging van het Arabisch-Israëliësch conflict is voor de Verenigde Staten en Groot-Brittannië in de jaren vijftig een neven-doel geweest, nagestreefd ter bevordering van een in hun ogen belangrijker geopolitiek doel, namelijk *containment* van Sovjet-Russische expansiedrift.

III In de jaren zeventig hebben landen van de Europese Gemeenschap gepoogd diplomatiek bij te dragen aan een oplossing van het Arabisch-Israëliësch conflict. Hun hoofddoel was het vormgeven aan eigen gemeenschappelijk buitenlands beleid ter bevordering van Europese integratie. Bijdragen aan vrede in het Midden-Oosten had daarbij een laboratoriumfunctie. In de loop van de jaren zeventig kwam de EG steeds nadrukkelijker op voor 'legitieme rechten' van de Palestijnen. De Gemeenschap streefde naar goede relaties met de Arabische wereld in verband met verzekerde olietoevoer en een eigenstandige rol in de internationale diplomatie naast – of afgezet tegen – die van de Verenigde Staten. Vrede in het Arabisch-Israëliësch conflict was voor de Gemeenschap een, belangrijk, neven-doel.

IV Regionale betrokkenen zijn dikwijls meer geïnteresseerd geweest in het onderhandelingsproces dan in het behalen van *resultaten*. Egypte en Israël deden, bijvoorbeeld, rond 1955 mee aan onderhandelingen teneinde definitieve afspraken *opgeschort* te krijgen. Onder die omstandigheden slaagden externe, trans-Atlantische onderhandelaars er niet in resultaten te behalen.

Eerste episode: 1916-1949: ontstaan en rijping van het conflict

Eerst dan het ontstaan van het conflict. Ik begin bij de doodsstrijd van het Turkse rijk tijdens de Eerste Wereldoorlog en de plannen die vertegenwoordigers van de Franse en Britse imperia smeedden om na de voorziene overwinning op de Turken de buit aan invloedssferen onderling te verdelen. De Britten gingen het daarbij vooral om het veiligstellen van de routes naar de parel in hun keizerskroon: India.¹ De kortste zeeroute daarheen liep via het Suezkanaal. Die route controleerden de Britten al via hun kort tevoren verworven protectoraat over Egypte en hun aandelen in de Suez Kanaal Maatschappij.² Tijdens de Eerste Wereldoorlog probeerden ze ook de voornaamste route over land veilig te stellen. Gezeten aan de tekentafel en gewapend met passer en liniaal bereidden Fransen en Britten in de zogenaamde Sykes-Picot-overeenkomst van 1916 de verdeling van de Ottomaanse boedel voor.³ Ze namen wel elkaars wensen in acht, al was het onder de nodige touwtrekkerij, maar ze hadden minder respect

voor lokale omstandigheden. De contouren van het Brits-Franse tekenwerk zijn nog steeds terug te vinden in actuele landsgrenzen.

Minstens zo belangrijk waren de toezeggingen die de Britse regering tijdens de *Great War* deed aan beoogde bondgenoten onder Zionistische organisaties in Europa.⁴ In de Balfour-verklaring van 1917 beloofde de Britse regering via een *declaration of sympathy* dat ze de vestiging van een Joods Nationaal Tehuis in Palestina zou bevorderen. Het ging hier niet alleen om een *quid pro quo* maar om een gedeeld belang. Een pro-Brits *Jewish National Home* in het gebied sloot aan bij het concept van *indirect rule* – invloed via bevriende heersers of regeringen – dat de Britten graag hanteerden en dat ook paste in het Britse hoofddoel: beschermen van de route naar India. ‘Measured by British interests alone, it was one of the greatest mistakes in our imperial history’ schrijft de Engelse historica Elizabeth Monroe over de Verklaring.⁵ De belofte was onverenigbaar met de wensen van de Arabische bevolking ter plekke en wrong ook met de een jaar oudere plannen van Sykes-Picot, die internationaal bestuur over Palestina bepleitten vanwege het belang van dat gebied voor verscheidene godsdiensten. En dat plan wrong weer met de beloftes die een andere hoge Britse vertegenwoordiger een jaar daarvoor had gedaan aan een Arabische bondgenoot in de strijd tegen de Turken, de Hashemitische sharif van Mekka.⁶ *His Majesty's Government* realiseerde zich de mogelijke problemen rond het Joods Nationaal Tehuis, getuige de zinsnede in de Balfour verklaring dat de civiele en religieuze rechten van de niet-Joodse bewoners van het gebied geëerbiedigd moesten blijven. De Britten lieten in het midden of het ‘nationaal tehuis’ zich op termijn moest ontpoppen als een onafhankelijke staat. In regeringskringen in Londen waren de meningen daarover verdeeld.

Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog, in 1917, kwamen de Verenigde Staten kort in beeld. Zij kozen doorslaggevend de kant van de geallieerden. De Amerikaanse president Woodrow Wilson zette zich vervolgens in voor een vrede ‘zonder overwinnaars’. Hij had zijn visie op nieuwe internationale omgangsvormen begin 1918 al wereldkundig gemaakt in zijn Veertien Punten – bevolgen voorstellen die hij inbracht bij de vredesonderhandelingen. Het beroemdste voorstel werd later geparafraseerd tot het zelfbeschikkingrecht der volkeren.⁷ Dat recht stond haaks op de imperialistische ambities van Amerika’s Europese bondgenoten. Wilson bepleitte ook de oprichting van een Volkenbond waar voortaan geschillen tussen landen op vreedzame wijze geregeld zouden worden. De Bond kwam er, maar zonder lidmaatschap van de Verenigde Staten. Het Amerikaanse Congres dwarsboomde deelname in een vredesstatuut. Zonder de Amerikanen werd de Volkenbond een vehikel voor de koloniale belangen van de Europese overwinnaars. Met de Bond als opdrachtgever organiseerden zij in Afrika en Azië mandaten in gebiedsdelen die onder heerschappij hadden gestaan van de overwonnen grootmachten. De Britten en

de Fransen namen het grootste deel van de voogdij over de voormalige Ottomaanse buitengewesten op zich. Het principe van zelfbeschikkingsrecht was wel ingebouwd in het mandaatsysteem. Dat bepaalde dat de mandatarissen hun gebieden moesten voorbereiden op grotere zelfstandigheid en uiteindelijk onafhankelijkheid. Maar toch. Sykes en Picot hadden niet helemaal voor niets zitten tekenen. De Britse regering kreeg de mandaatgebieden Palestina (de looptijd van het mandaat werd bepaald tot 1948) en Mesopotamië in beheer en verwierf daarmee greep, zo hoopte ze, op een belangrijke landroute naar India. In de officiële taakstellingen van juli 1922 waren de bepalingen van de Balfour Declaration opgenomen.⁸ De Britten werkten mee aan de oprichting van het Joods Nationaal Tehuis maar ze knipten wel het toegewezen gebied in tweeën met de rivier de Jordaan als scheidslijn – iets waartoe ze als mandaathouder gerechtigd waren. Het Joods Nationaal Tehuis mocht alleen gevestigd worden in Cisjordanië. In Transjordanië installeerden de Britten de Hasjemitische Abdallah bin Hoessein als emir. Zelf bleven ze er invloedrijk als bestuurlijke voogden en militaire raadsheren. Op die manier wilden ze de Arabische bondgenoten uit de Eerste Wereldoorlog tegemoetkomen en hun eigen belangen behartigen.

De Joodse migratie naar Palestina nam in de jaren twintig en dertig toe, aanvankelijk vooral vanuit Oost-Europa. Daar bracht de steeds concreter wordende dreiging van het opkomende nationaalsocialisme Joden tot landverhuizing. De komst van de immigranten zorgde van meet af aan voor frictie met de autochtone Arabische bevolking en leidde in 1920, in 1929 en tussen 1936 en 1939 tot grote geweldsuitbarstingen. De Britse autoriteiten stelden eind jaren dertig twee keer commissies in die oplossingen voor dit probleem moesten aandragen. De commissie-Peel beval in 1937 de opdeling van het mandaat in een Joodse en een Arabische staat aan – het eerste voorstel voor een tweestatenoplossing. Het Britse mandaatgebied kon, aldus de commissie, worden teruggebracht tot een klein gebied rond Jeruzalem, met een uitgang naar de Middellandse Zee. De regering in Londen reageerde aanvankelijk positief op dit voorstel maar vertegenwoordigers van de Arabische bevolking wilden van geen Joodse staat weten. De Joodse vertegenwoordigers waren verdeeld. Het plan werd niet uitgevoerd en de ongeregelde heden bleven aanhouden. In 1939 bepleitte een commissie onder de Engelse minister van koloniën, MacDonald, in een *White paper* dat in 1949, na beëindiging van de Britse mandaatsperiode, er één staat in Palestina (Cisjordanië) zou worden gevestigd waar Arabieren en Joden naar rato van hun demografische verhoudingen zeggenschap zouden hebben.⁹ Dat plan stuitte onmiddellijk op nagenoeg algemene afwijzing (ook bij veel Britse politici).

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kon de mandaathouder de situatie in Palestina onder controle houden. De Joodse immigranten gaven voorrang aan

ondersteuning van de Britse oorlogsvoering tegen de Asmogendheden boven hun eigen politieke verlangens. Vanaf 1945 kwamen de ontwikkelingen echter in een onstuitbare stroomversnelling. Voor zionistische organisaties had de stichting van een onafhankelijke Joodse staat in 1945 grote urgentie gekregen. Veel Joden die de volkenmoord in Europa hadden overleefd weken naar Palestina uit, ondanks vrij hardhandige Britse pogingen die migratie, met het oog op Arabisch verzet, aan banden te houden. Zionisten en Arabische nationalistten bestreden elkaar. De mandaatautoriteiten stonden niet boven maar tussen de partijen en daar ging het er hard aan toe. Er vielen veel slachtoffers, ook aan Britse zijde.

In september 1947 meldden de Britten aan de Verenigde Naties dat ze het mandaat teruggaven en zich in 1948 volledig zouden terugtrekken. Als juridisch opvolger van de Volkenbond bogen de Verenigde Naties zich over de toekomst van het gebied. De wetenschap dat in Europa vervolgingen aan miljoenen Joden het leven hadden gekost, droeg bij aan steun voor de stichting van een onafhankelijke Joodse staat. De Algemene Vergadering nam in november 1947 met een krappe meerderheid een plan aan om het territorium van het mandaat Palestina na zijn emancipatie uit Brits bestuur te verdelen in twee onafhankelijke staten, een Arabische en een Joodse.¹⁰ Als uitgangspunten golden, naast een politiek-bestuurlijke scheiding, economische eenheid en gemeenschappelijke exploitatie van natuurlijke bronnen. Op papier leek dit een eerlijk plan maar de geografische contouren strookten niet met de demografische verhoudingen. In 1947 was de lokale Arabische bevolking nog substantieel in de meerderheid. Het Joodse Agentschap, dat de Joodse bevolking in Palestina vertegenwoordigde, aanvaardde het voorstel uit opportunisme. Het was ten minste een begin. Het Arabische Hoge Comité van Palestina, representant van de lokale Arabische bevolking, wees het plan echter rigoureus van de hand, evenals de Arabische staten in de Algemene Vergadering.

De Britten trokken zich in 1948 zonder behoorlijke bestuursoverdracht terug. Het was op dat moment ook niet makkelijk onpartijdige lokale bestuurders te vinden. Tussen 1947 en 1949 vonden op uitgebreide schaal vijandelijkheden plaats. Eerst ging de strijd vooral tussen Palestijnse Arabieren en Joodse milities. Na het vertrek van de Britse troepen en de uitroeping van de staat Israël in mei 1948¹¹ vocht Israël tegen Egypte, Syrië en Jordanië, terwijl ook Irak en Libanon de oorlog verklaarden. Israël, Egypte en Jordanië boekten landwinst ten koste van de door de VN beoogde onafhankelijke Arabische staat. Van die laatste bleef niets over. Toen in 1949 onder VN-bemiddeling wapenstilstandsakkoorden werden gesloten, had Jordanië met behulp van zijn door Britten getrainde en geleide leger de westelijke Jordanoever (Judea en Samaria) en Oost-Jeruzalem ingenomen; Egypte had de Gazastrook bezet en Israël had zijn grondgebied uitgebreid met Galilea in het noorden en met stuk-

ken van de centrale kuststrook en van de Negevwoestijn. De in 1949 bepaalde grenzen, bekend geworden als de Groene Lijn, waren niet als permanent bedoeld. Ze zouden echter fysiek gehandhaafd blijven tot de Juni-oorlog van 1967. Daarna hebben ze tot op heden als ijkpunt gediend voor vele VN-resoluties en voorstellen tot territoriale oplossingen.

Tussen 1947 en 1949 waren naar schatting ruim 700.000 Arabische bewoners van het Palestijnse mandaatgebied op de vlucht geslagen.¹² Ze verbleven merendeels in provisorische kampen in Israëls buurlanden. Slechts een heel kleine minderheid zou de weg terug kunnen maken. Tegelijkertijd was, na decennia van door de Britten opgelegde beperkingen, de weg juist vrijgemaakt voor Joodse immigratie. De demografische verhoudingen waren voorlopig sterk veranderd in het voordeel van Israël. Het ‘probleem van de Arabische vluchtelingen’ zou echter op termijn uitgroeien tot een voornaam onderdeel van wat de wereld zou leren kennen als het Palestijnse vraagstuk.

Tot zover mijn eerste stelling: het Arabisch-Israëliësch conflict is per ongeluk ontstaan als gevolg van Brits koloniaal beleid.

Tweede episode: 1955-1957 het alaphproject

De Verenigde Staten deinsden na afloop van de Tweede Wereldoorlog niet meer terug voor *foreign entanglements*. Ze wierpen zich op als voorvechter van westerse waarden in de wereld en zetten daarbij ruimhartig economische en militaire steun in. Ze traden vooral in het krijt tegen mogelijke verdere expansie van de Sovjet-Unie in Europa en elders in de wereld. Dit beleid is de geschiedenis ingegaan als *containment*-politiek.¹³ De Russen mochten ook niet de kans krijgen hun tentakels uit te strekken naar het Midden-Oosten en Afrika. Amerika streefde in dit verband naar hechte betrekkingen met de Arabische wereld.

Groot-Brittannië hoorde in 1945 wel tot de overwinnaars maar het was de uitputting nabij. Het overzeese imperium desintegreerde. India werd onafhankelijk. Toch hielden de Britten nog geruime tijd vast aan een rol als wereldleider. Mede dankzij hun kernwapenbezit en vaste plek in de VN Veiligheidsraad en hun militaire steunpunten her en der in de wereld speelden ze in de naoorlogse periode nog geruime tijd een internationale rol van bovengemiddelde betekenis. In de strijd tegen het gevaar van Sovjetexpansie schaalden zij zich aan Amerikaanse zijde.

Juist in het Midden-Oosten bleven de Britten actief. Ze kenden de regio beter dan de Amerikanen en wilden er, na het verlies van India, nog militaire steunpunten handhaven en grote belangen verdedigen. Het ging hun om *containment* en ook om het veiligstellen van de toegang tot regionale oliebronnen.

De Britten namen aan het begin van de jaren vijftig, ter bevordering van beide doeleinden, het voortouw bij de oprichting van een anticommunistisch regionaal defensief bondgenootschap langs de zuidgrens van de Sovjet-Unie. Het bondgenootschap had op zijn hoogtepunt, toen het bekendstond als het Pact van Bagdad, Pakistan, Iran, Irak, Turkije en Groot-Brittannië als lid. De Verenigde Staten steunden het wel maar traden officieel niet toe. In de Arabische wereld was het pact omstreden omdat het stationering van westerse troepen in de regio continueerde. De Amerikanen wilden op goede voet staan met *alle* welwillende (anticommunistische) staten in het Midden-Oosten. Associatie met de koloniale reputatie van hun Britse bondgenoten wilden ze vermijden. Ze streefden vooral naar goede contacten met Egypte, vanwege de vooraanstaande positie van dat land in de Arabische wereld en vanwege zijn nabuurschap met Israël. Vrede tussen Egypte en Israël zou, naar de mening van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, *containment* in het Midden-Oosten aanzienlijk vergemakkelijken.

Egypte ontworstelde zich na de Tweede Wereldoorlog aan zijn Britse voogdij.¹⁴ In 1952 zetten antikolonialistische officieren onder leiding van Gamal Abdel Nasser de inefficiënte koning af. In 1953 werd het land een republiek. In 1954 bereikte het een akkoord met de Britten over ontruiming van hun laatste militaire bases in het land, langs het Suezkanaal.¹⁵ De Suez Kanaal Maatschappij bleef een internationaal consortium, met Frankrijk en Groot-Brittannië als voornaamste aandeelhouders.

Binnenslands streefde Nasser naar verankering van zijn regime en naar economische ontwikkeling langs socialistische lijn.¹⁶ Centraal in zijn plannen stond de bouw van een stuwdam in de bovenloop van de Nijl. Ook wilde hij, ter versterking van Egyptes positie in het buitenland en van zijn eigen positie in het binnenland, de krijgsmacht moderniseren. Dit alles kon hij alleen met buitenlandse hulp bereiken.

Nassers internationale hoofddoel was erkenning van Egyptes leiderschap in de Arabische wereld. Uit dien hoofde had hij grote moeite met het Bagdadpact. Hij verzette zich in het bijzonder tegen toetreding tot het pact door Arabische staten. Hun toetreding zou immers zijn beoogde leiderschap ondermijnen. Aan *containment* had hij geen boodschap. Nassers streven naar Arabisch leiderschap was ook onverenigbaar met het sluiten van een vredesakkoord met Israël: erkenning van de 'zionistische identiteit' was nog volstrekt taboe. Dat wilde niet zeggen dat hij op korte termijn uit was op oorlog; zijn economische beleid was daar niet bij gebaat en zijn leger was er niet klaar voor. Hij wilde meedoen aan onderhandelingen over een vredesregeling met Israël teneinde zo'n regeling te belemmeren en zijn invloed te versterken. Buiten de Arabische wereld zocht Nasser met succes aansluiting bij de opkomende beweging van

gedekoloniseerde landen in Azië en Afrika, die zijn antipathie tegen (neo)kolonialisme deelden.

In zijn zoektocht naar wapens en financiën was hij in ideologisch opzicht neutraal. Hij klopte eerst aan bij de Amerikanen, want die beschikten over de modernste wapensystemen en de ruimste financiële middelen. De Amerikanen stelden echter voorwaarden voor het gebruik van deze koopwaar die Nasser afwees: hij vond ze bevoogdend. Vervolgens sloot hij in september 1955, na tussenkomst van de Chinezen en met hulp van de Russen, onder gunstiger voorwaarden een wapenovereenkomst met Tsjecho-Slowakije. De Britten beschouwden dit als een bewijs voor Nassers onbetrouwbaarheid, maar de Amerikanen vonden het nog geen reden de lopende onderhandelingen over financiering van de bouw van de Aswanstuwdam af te breken. Die financiering zou juist een tegenwicht kunnen bieden aan de communistische invloeden in Egypte. Voor Washington was de maat echter vol toen Egypte in mei 1956 de Volksrepubliek China erkende. De Verenigde Staten beëindigden de onderhandelingen met Cairo. Hun beoogde medefinanciers, Groot-Brittannië en de Wereldbank, volgden dat voorbeeld.

Israël had begin jaren vijftig als hoofddoel: sterker worden. Het wilde zoveel mogelijk Joden huisvesten en een economie scheppen die dat ondersteunde, en tegelijkertijd zijn verdediging zo krachtig mogelijk maken. Het wenste vrede met zijn Arabische buurlanden, met wie het na de wapenstilstandsakkoorden van 1949 nog steeds in staat van oorlog verkeerde. Maar het wilde daarvoor geen territoriale concessies doen of in enige omvang de terugkeer van gevluchte Arabieren aanvaarden. Zulke stappen achtten Israëliëse leiders onverenigbaar met de veiligheid en het Joodse karakter van het land. Israël sloeg ook met regelmaat onevenredig hard terug als er vanuit aangrenzende Arabische gebieden overvallen en terroristische aanslagen op de Joodse staat werden gepleegd.¹⁷ Sociaaldemocraten beheersten de politiek en bepaalden het karakter van de maatschappelijke en economische opbouw van Israël. Om praktische en symbolische redenen investeerde de regering in het vruchtbaar maken van woestijngebied, in het bijzonder de Negev.

Israël was naar zijn aard geen kapitalistisch bolwerk. Het stond aanvankelijk op goede voet met de Sovjet-Unie en kocht wapens van de Tsjechen. Internationaal sympathiseerde het met niet-gebonden landen in Azië en Afrika. Vele daarvan hielden Israël echter op afstand omdat zij de Joodse staat als een neokoloniale schepping zagen. In de Verenigde Staten bestond veel sympathie voor Israël. Amerikaanse Joden en andere sympathisanten steunden het land materieel; de Amerikaanse overheid deed dat nog niet. Washington reageerde stug op Israëliëse verzoeken tot wapenleveranties. Het hield zich aan de Tripartite Verklaring van 1950, waarin de VS, Groot-Brittannië en Frankrijk de wapenstilstandakkoorden van 1949 garandeerden en de verplichting op zich

namen een wapenwedloop in het Midden-Oosten te voorkomen.¹⁸ De *administration* ging nog niet uit van een *special relationship*.

Israëls betrekkingen met Groot-Brittannië waren wederzijds belast door het recente verleden. De Joodse staat had nog de beste betrekkingen met het in de Algerijnse onafhankelijkheidsstrijd verwickelde Frankrijk. Die twee hadden in Nasser een gemeenschappelijke vijand. Tussen 1956 en 1967 zou Frankrijk Israël's belangrijkste wapenleverancier worden. Pas daarna zouden de Verenigde Staten die rol gaan vervullen.¹⁹

Achter de coulissen werkten de Amerikaanse en Britse regeringen vanaf eind 1954 tot begin 1956 intensief samen om Israël en Egypte te bewegen tot aanvaarding van een territoriale oplossing als onderdeel voor een permanente beëindiging van vijandelijkheden.²⁰ Hun inspanningen staan bekend als het 'alphaproject'. Een oplossing van het conflict zou, zo hoopten zij, een belangrijke belemmering wegnemen voor regionale samenwerking ter bevordering van *containment* van de Sovjet-Unie.²¹ Beide mogendheden achtten in dit verband medewerking van Egypte belangrijker dan die van Israël. Van Israël vroegen ze ook de meeste concessies. Gesteund door hun ministers van Buitenlandse Zaken dokterden de Amerikaanse ambtenaar Russell en zijn Britse vakgenoot Shuckburgh het hele jaar gezamenlijk aan variaties op hetzelfde concept. De thema's waren: terugkeer of financiële compensatie voor Arabische (Palestijnse) vluchtelingen, een verbinding over land door de Negevwoestijn (Israëliisch gebied) tussen het Noord-Afrikaanse en het Aziatische deel van de Arabische wereld, verdeling van het Jordaanwater,²² de status van Jeruzalem, een einde aan de economische boycot van Israël (inclusief een vrije doorgang door het Suezkanaal) en de staking van vijandelijkheden over en weer.

Tegenover medewerking door Egypte en Israël beloofden de Amerikanen en de Britten economische hulp en veiligheidsgaranties, in het bijzonder waarborgen voor de grensafspraken en wapenleveranties. Dat deden ze in de volgorde: eerst meewerken, dan de beloning (economische voordelen en veiligheidsgaranties). Israël wilde eerst zekerheid over de veiligheidsgaranties voordat het over compromissen wilde nadenken die zijn veiligheid zouden kunnen verzwakken. Kortom: eerst beloning, dan medewerking. Maar misschien zou de volgorde niet eens hebben uitgemaakt. De voorstellen sloten niet aan bij de regionale werkelijkheid. Op geen van de onderhandelings-thema's werd vooruitgang geboekt. De voornaamste breekpunten waren: vluchtelingen en territorium. Ik zal ze toelichten.

Vluchtelingen. Het Anglo-Amerikaanse voorstel kwam erop neer dat Israël ofwel omvangrijke terugkeer zou toestaan van Arabieren die tussen 1947 en 1949 waren gevlucht, of dat het, met internationale steun, financiële compensatie aan vluchtelingen zou verlenen. Israël wilde hoogstens kleinschalig aan terugkeer meewerken, aan gezinshereniging in individuele, schrijnende geval-

len. Het propageerde mondiaal het Joodse recht op terugkeer naar Israël. Daarvoor had het woningen en economische infrastructuur nodig. Die doelen stonden haaks op Arabische de terugkeer van Palestijnen. Nasser had geen belang bij een gedeeltelijke regeling. De Arabische wereld zou hem niet prijzen voor het *slagen* daarvan, maar hem vooral het *uitblijven* van een volledige regeling voor de voeten werpen.²³

Territoriale regelingen. Nasser klaagde dat Israël de Arabische wereld fysiek verdeelde. Hij eiste in onderhandelingsgesprekken ter herstel van de Arabische eenheid de Negev op, daarbij in het midden latend of inwilliging tot een vredesakkoord zou leiden.²⁴ Nasser moet hebben beseft dat hij overvroeg. Israël speelde hem in de kaart: het weigerde. Het had immers toch al zo'n klein areaal tot zijn beschikking en koesterde grote plannen voor de ontginning en bebouwing van de Negevwoestijn – door de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Dulles weinig tactvol aangeduid als 'onvruchtbare grond'.²⁵ Israël wilde hoogstens overpad over zijn grondgebied verlenen. Russell en Shuckburgh kwamen met een compromis onder de romantische naam *kissing triangles*, in een lichte en een zware variant. Kern van het voorstel was om een Arabische landbrug door de Negevwoestijn te laten aanleggen in de vorm van een Egyptische en een Jordaanse driehoek, die elkaar op één punt zouden raken.²⁶ Israël weigerde, ook omdat het wel heel makkelijk was met de *triangles* de Israëlische havenstad Eilat te knevelen en daarmee een belangrijke economische (en militaire) transportroute naar de Joodse staat af te sluiten. De aangeboden internationale garanties overtuigden Jeruzalem niet. Egypte zag al evenmin wat in het plan. Nasser wilde op zijn minst de Negev, niet een brug.

Ik grijp terug naar het moment dat de Verenigde Staten de onderhandelingen over financiële steun aan de Aswandam stopzetten. Bij wijze van tegenzet nationaliseerde Nasser in juli 1956 de Suez Kanaal Maatschappij en blokkeerde het Suez-kanaal en de Golf van Aqaba voor scheepvaart van en naar Israël. Dit leidde tot felle gemeenschappelijke verontwaardiging bij de grootaandeelhouders Groot-Brittannië en Frankrijk, bij de Verenigde Staten en bij Israël. Toch liep de aanpak van de crisis uit op een scherpe trans-Atlantische confrontatie, waarbij ook nog Israël en de VS in tegengestelde kampen terechtkwamen. Israël besloot tot militaire actie. Het wilde greep op het verkeer door het kanaal en de doorgang naar de golf van Aqaba. Frankrijk, Groot-Brittannië en Israël spraken, in het geheim en vooral buiten medeweten van de Verenigde Staten, af dat Israël de Sinai zou veroveren en dat daarop Frankrijk en Groot-Brittannië, zich voordoend als *trouble shooters*, zouden aanbieden de regionale tegenstanders uit elkaar te houden door grondgebied langs het Suezkanaal te bezetten – en daarmee hun controle op het kanaal te herwinnen.

De operatie liep militair-technisch vlekkeloos maar stuitte op krachtig internationaal verzet. Moskou steunde Cairo en dreigde Londen en Parijs met mili-

taire vergelding. Opvallender nog was de felheid waarmee ook Washington, al had het nog zoveel bezwaar tegen Nassers optreden, zich keerde tegen het 'imperialistische' optreden van de Britten en de Fransen. De Amerikanen dreigden met een monetaire aanval van de dollar op het pond sterling om hun ontsprende bondgenoten in het gareel te krijgen. Daarop haalden de Britten, vervolgens de Fransen en ten slotte Israël bakzeil.²⁷ De VN installeerde een vredesmacht in de Sinai aan de Egyptische kant van de Groene Lijn. De Koude Oorlog zou na de Suezcrisis verder doordringen in de regionale verhoudingen, vooral door de relaties die de Sovjet-Unie aanknoopte met Egypte en Syrië.

Met deze summiere bespreking van het alphaproject en hoe het mislukte heb ik mijn tweede en mijn vierde stelling geïllustreerd. De Verenigde Staten en Groot-Brittannië streefden in 1955 naar vrede tussen Israël en zijn buurlanden als onderdeel van hun *containment*-strategie. Vrede was een nevendoeel. De betrokken regionale partijen, Israël en Egypte, deden mee aan het onderhandelingsproces om deelvoordelen te behalen (wapens, financiële steun) maar vooral om de door de grote mogendheden beoogde resultaten te verhinderen. In de eerste opzet faalden ze, in de tweede hadden ze succes. De Suezcrisis, ten slotte, illustreerde de grenzen aan de trans-Atlantische samenwerking op grond van principiële meningsverschillen.

Een technisch terzijde voordat ik overga op mijn laatste episode en mijn derde stelling. Het alpha-project is, met al zijn verrassende wendingen, nog steeds weinig bekend.²⁸ De dossiers bleven tot in de jaren tachtig gesloten. Betrokkenen refereerden soms in memoires wel aan alpha maar ze bleven discreet. Geïntregerde historici schetsten de contouren van het project op grond van datafragmenten, enigszins zoals paleontologen met botten en gebitsresten als houvast een uitgestorven dier reconstrueren. Toen de gegevens uiteindelijk beschikbaar kwamen, had het project geen actualiteitswaarde meer. Historisch en historiografisch blijft het echter hoogst opmerkelijk.²⁹

Derde episode: Europa, de Verenigde Staten en het vredesproces in het Midden-Oosten, 1970-1980

Na het alphaproject heeft tot op heden geen enkel individueel Europees land in het kader van het Midden-Oosten vredesproces meer zo intensief samengewerkt met de Verenigde Staten. Wel heeft de Europese Economische Gemeenschap (EEG) gepoogd er een diplomatieke rol in te spelen. Vanaf 1970 wilden lidstaten van de Gemeenschap de voortgang in hun economische samenwerking verrijken met buitenlandspolitieke samenwerking.³⁰ De Gemeenschap richtte daarvoor een intergouvernementele overlegstructuur in en koos het Arabisch-Israëliëse conflict als proefproject in het kader van de Europese Po-

litieke Samenwerking (EPS).³¹ Over dat conflict bestonden tussen de (zes) EEG-staten begin jaren zeventig aanzienlijke verschillen in opvatting.³² De noordelijke lidstaten sympathiseerden vooral met Israël. Zuidelijker Europese lidstaten brachten meer sympathie op voor Arabische standpunten, overigens zonder dat zij het bestaansrecht van Israël in twijfel trokken. Er viel dus in het kader van de Europese Politieke Samenwerking het nodige te harmoniseren.

Het *belang* van het onderwerp was niet omstreden. De Junioorlog van 1967, waarbij Israël de Westelijke Jordaanoever, Oost Jeruzalem, de Golan hoogvlakte, de Gazastrook en de Sinaiwoestijn veroverde, had het internationaal bovenaan de agenda geplaatst. De Verenigde Naties bogen zich erover en vervaardigden een aantal toonzettende resoluties die echter niet, of in elk geval niet volledig, ten uitvoer werden gebracht. Het gaat hierbij in het bijzonder om Veiligheidsraadsresolutie 242 uit 1967, die een dubbelzinnige passage bevat over terugtrekking door Israël uit veroverd gebied³³ en een oproep tot rechtvaardige behandeling van ‘vluchtelingen’.

De Sovjet-Unie (her)bewapende haar door Israël militair vernederde regionale protegés Egypte en Syrië, terwijl de Verenigde Staten voor het eerst voluit Israël van wapens begonnen te voorzien. De Koude Oorlog daalde neer over het Midden-Oostenconflict. Na de Junioorlog emancipeerden ook Palestijnse verzetsbewegingen uit de greep van hun falende Arabische sponsors. Met terroristische aanslagen veroorzaakten ze internationaal, en in het bijzonder in Europa, afschuw, maar ook voor het eerst aandacht voor Palestijns nationalisme en voor de Palestijnse roep om zelfbeschikking.

De Oktoberoorlog van 1973 liet intra-Europese verschillen zien en leidde tot spanning in de trans-Atlantische betrekkingen. Tijdens deze oorlog brachten Egypte en Syrië Israël in het nauw. De Joodse staat herwon slechts met moeite en materiële steun van de Verenigde Staten de overhand. Er dreigde even over de hoofden van Israël, Syrië en Egypte heen een rechtstreekse confrontatie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. De oorlog eindigde zonder territoriale veranderingen – Israël behield de in 1967 veroverde gebieden –, maar diplomatiek boekte het Arabische kamp aanzienlijke winst. Dat kwam ook doordat Arabische olieproducerende landen als hun bijdrage aan het Arabische front olieleveranties staakten aan onverbetelrijke ‘vrienden van Israël’: de Verenigde Staten en... Nederland.³⁴ De meeste Europese landen hadden zich tijdens de oorlog op de vlakte gehouden en Amerikaanse verzoeken om medewerking bij de militaire ondersteuning van Israël afgewezen. Ze hadden daardoor het olie-embargo vermeden. De meest in het oog lopende uitzondering op deze regel werd gevormd door Nederland. Washington was verbolgen over de Europese houding jegens Israël en zeker ook over de ‘lichtzinnigheid’ waarmee veel Europese landen het optreden van de Sovjet-Unie hadden opgevat.³⁵

De oliecrisis van 1973-1974 illustreerde voor de Europese Economische Gemeenschap het grote belang van goede contacten met olieproducerende Arabische landen. De crisis droeg ook verder bij aan Europees begrip voor het Palestijnse vraagstuk. In november 1973, toen de strijd pas kort was beëindigd, kwam de Gemeenschap in het kader van de Europese Politieke Samenwerking met haar eerste officiële verklaring. Ze wilde bijdragen aan een alomvattende oplossing van het Arabisch-Israëliëse conflict en vond dat onderhandelingen daartoe zouden moeten plaatsvinden onder auspiciën van de Verenigde Naties. Israël, aldus de verklaring, moest overeenkomstig Veiligheidsraadsresolutie 242 een eind maken aan de bezetting van in de Junioorlog veroverde gebieden. Een rechtvaardige en permanente vrede zou alleen bereikt kunnen worden als er rekening zou worden gehouden met de 'legitieme rechten van de Palestijnen'³⁶ De Gemeenschap zou dit innovatieve standpunt de erop volgende jaren regelmatig herhalen en daaraan zinsneden over een 'thuisland voor de Palestijnen'³⁷ en kritiek op het Israëliëse nederzettingenbeleid in de bezette gebieden en Oost Jeruzalem toevoegen.³⁸

Vergelijkbare standpunten werden trouwens internationaal gangbaar. In 1974 nodigden de Verenigde Naties Yassir Arafat, leider van de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie, uit om de Algemene Vergadering toe te spreken.³⁹ Hij ontkende daar het bestaansrecht van Israël en riep, met op de heup een bobbel die verdacht veel op een pistool leek, de Verenigde Naties op het Palestijnse recht op zelfbeschikking te erkennen. Israëls Joodse inwoners bood hij burgerschap aan in 'ons democratische Palestina'. Dit standpunt was de meeste lidstaten te extreem, maar de VN verleende de PLO wel waarnemersstatus, zodat ze voortaan besprekingen van het terugkerende agendapunt 'Question of Palestine' kon bijwonen.

Verder dan 'verklaren' kwam de Europese Economische Gemeenschap in haar beoogde diplomatieke rol in november 1973 (en ook daarna) niet. De Verenigde Staten wel. De pendeldiplomatie van minister van Buitenlandse Zaken Henry Kissinger leidde tot troepenscheidingsakkoorden tussen Israël en Syrië, en Israël en Egypte, en reduceerde daarmee het risico van interstatelijke vijandigheden. In 1977 zorgde de Egyptische president Anwar Sadat voor een echte doorbraak toen hij naar Jeruzalem reisde en Israël uitnodigde vrede met zijn land te sluiten – dit nadat hij via discreet rechtstreeks diplomatiek contact met Israël had vastgesteld dat de net geïnstalleerde Israëliëse regering onder leiding van Menachem Begin bereid was om, in ruil voor een bilaterale vrede, de Sinaiwoestijn terug te geven.⁴⁰ De Verenigde Staten hielpen vervolgens die vrede tot stand te brengen. Tussen 1977 en 1979 bemiddelden zij tot op presidentieel niveau over specifieke voorwaarden tussen Egypte en Israël.

De Amerikaanse bemoeienis en hun toezegging van structurele, substantiële economische hulp aan beide partijen waren van groot belang voor de juist

vandaag 32 jaar geleden afgesloten Akkoorden van Camp David (17 september 1978), en het Egyptisch-Israëliësch vredesakkoord (1979). Beide akkoorden hadden de voorwaarden voor vrede tussen Israël en Egypte als hoofdthema, en riepen daarnaast Arabische staten op het Egyptische voorbeeld te volgen. De Camp David-akkoorden bevatten ook een reeks voorstellen over de toekomst van de Palestijnen op de westelijke Jordaanoever en in de Gazastrook. Ze gingen uit van de opbouw van Palestijns zelfbestuur in etappes, waarbij de uiteindelijke politieke vorm na een proefperiode van autonomie zou moeten worden beslist in onderhandelingen tussen Israël, Jordanië, Egypte en de ‘gekozen vertegenwoordigers van de bewoners van de westelijke Jordaanoever en Gaza’. De Palestijnen mochten kortom slechts meepraten als junior partner, en het was ongewis of het proces in een onafhankelijke Palestijnse staat zou mogen uitmonden. Er waren geen Jordaanse en Palestijnse vertegenwoordigers betrokken bij de formulering van de Camp David-akkoorden.

De Gemeenschap bleef buiten de onderhandelingen; de Verenigde Staten en de regionale partners wilden haar inbreng niet. Zolang het proces nog liep, beperkte Europa zich tot constructief kritische aanmoediging. Na de tekening van het Vredesakkoord kwam de Europese Economische Gemeenschap echter in juni 1980 met de Verklaring van Venetië, waarvan de toon te karakteriseren valt als ‘bits’. Europa was natuurlijk blij dat er een akkoord was gesloten tussen Egypte en Israël, maar verder blaakte de Verklaring vooral van wantrouwen over het vervolg. De Gemeenschap bepleitte voortgang van het vredesproces onder auspiciën van de Verenigde Naties mét een zware Europese rol, wat veroordeling van Amerikaanse solodiplomatie impliceerde. De Gemeenschap bepleitte verder Palestijnse rechten op een wijze die voor Israël en de Verenigde Staten op dat moment uiteraard onaanvaardbaar was. Ze veroordeelde het nederzettingenbeleid van Israël en keerde zich tegen Israëliësch wijzigingen in de status van Oost-Jeruzalem. Ook wees ze op het ‘volledige’ zelfbeschikkingsrecht van de Palestijnen en stelde dat de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie in het vredesproces moest participeren. De Verklaring viel goed bij Arabische staten en Palestijnse vertegenwoordigers, maar zette niet veel zoden aan de dijk in het vredesproces.

In deze laatste episode heb ik kort mijn derde stelling over Europese ambities ten aanzien van het Arabisch-Israëliësch vredesproces geïllustreerd. In de jaren zeventig ambieerden de leden van de Europese Economische Gemeenschap enige tijd een eigen rol in het vredesproces in het Midden-Oosten. Daar zaten ten minste drie doelen achter: om te beginnen vooral (en aldoor) het bevorderen van Europese integratie, daarna het veiligstellen van de olietoevoer en ten derde het trotseren van de internationale leiderschapsrol van de VS. Het bewerkstelligen van vrede in het Midden-Oosten was – hoe nastrevenswaardig ook – slechts een nevendoeel.

Dankwoord

Dames en heren, ik rond deze rede af met het uitspreken van een dankwoord.

Ik dank het College van Bestuur van de Universiteit van Amsterdam, het Bestuur van de Faculteit der Geesteswetenschappen en het Curatorium van de bijzondere leerstoel Geschiedenis van de Moderne trans-Atlantische betrekkingen voor het in mij gestelde vertrouwen. Om dezelfde reden ben ik het Bestuur van de Stichting Atlantische Commissie dank verschuldigd.

Bijzonder erkentelijk ben ik voor de bemoedigende opgewektheid waarmee de directeur van de Commissie, Bram Boxhoorn, met me meedenkt en reageert op mijn vragen en plannen.

Ik dank de collega's van het GARS departement op de vijfde verdieping van het P.C. Hoofthuis, die mij het gevoel geven welkom te zijn.

Het is voor een 'gewone' werkgever al een hele stap om een medewerker de gelegenheid te geven een dag in de week een rol als bijzonder hoogleraar te vervullen. Die van mij, de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst, is géén gewone werkgever. Het is immers voor de dienst hoogst ongebruikelijk, ja zelfs een novum, aan een medewerker een openbare nevenfunctie toe te staan. Ik ben me daar goed van bewust en ik ben erkentelijk voor de kans die me zo geboden wordt om zonder last en ruggespraak onderricht te geven en onderzoeksresultaten te publiceren.

In verschillende fasen van het productieproces van deze rede heb ik opbouwend commentaar gekregen van Careljan, Elisabeth, Anita, Bram, Sam en Ruud. Ze waren mild maar vielen opvallend vaak over dezelfde zinsneden. Die heb ik dus aangepast.

Ten slotte dank ik de drie commentatoren thuis – Careljan, Frans en Joost – voor hun aandacht én voor de afleiding waarvoor ze met regelmaat zorgen.

Ik heb gezegd.

Noten

1. Bijvoorbeeld E. Monroe, *Britain's moment in the Middle East, 1914-1971*. Londen, 1981, benadrukt het grote belang van de route naar India voor het Britse beleid in het Nabije Oosten.
2. Protectoraat sinds 1914; Britse militaire aanwezigheid al sinds 1882.
3. Bij deze verdeling van de niet-Turkse delen van het oude Ottomaanse rijk deed ook een vertegenwoordiger van het tsarenrijk, Sergei Sazonov, mee. Toen de bolsjewieken de afspraken openbaar maakten, was de tsaar al afgezet. Sazonov staat daarom meestal helemaal niet of alleen tussen haakjes bij het plan vermeld.
4. Balfour richtte zich tot Lord Rothchild, prominent in de British Zionist Organization, maar ook andere zionistische organisaties, Europese en Amerikaanse, namen goede nota van de toezegging, en dat was precies de bedoeling.
5. Monroe, 1981, p. 43
6. De tegenstrijdigheden zijn vaak verklaard uit Brits opportunisme. Ze kunnen mogelijk ook verklaard worden uit een slechte coördinatie. Dat is een probleem waar zelfs moderne, met betere communicatiemiddelen toegeruste bureaucratieën wel eens last van hebben.
7. Het voorstel waar het hier om gaat (het vijfde van de veertien punten) luidt: 'A free, open-minded, and absolutely impartial adjustment of all colonial claims, based upon a strict observance of the principle that in determining all such questions of sovereignty the interests of the populations concerned must have equal weight with the equitable claims of the government whose title is to be determined.'
8. Zie voor de tekst van het mandaat: avalon.law.yale.edu/20th_century/palmanda.asp.
9. Minister van koloniën MacDonald stelde een door de mandataris op te leggen quotering voor van 10.000 Joodse immigranten per jaar tot 1944, met een beperkte extra marge voor 'vluchtelingen'. Vanaf 1944 zouden vertegenwoordigers van de Arabische meerderheid het jaarquotum moeten vaststellen.
10. Voor resolutie 181 stemden 33 landen, waaronder de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie en bijna alle Europese staten. Tegen stemden 13 landen, waaronder alle aanwezige Arabische Staten en ook Afghanistan, India, Pakistan en Cuba. Tien landen onthielden zich van stemming, waaronder Groot-Brittannië. Jordanië komt in het stemverslag niet voor. Het koos in de praktijk de Arabische zijde.
11. Israël werd onmiddellijk de facto erkend door de VS en de jure door de Sovjet-Unie en een aantal van haar satellietstaten. In mei 1949 werd Israël als lidstaat toegelaten tot de Verenigde Naties. Samen met ruim vijftig andere staten hadden Groot-Brittannië en de Verenigde Staten de Joodse staat toen al de jure erkend. Nederland erkende hem pas de jure in januari 1950. De traagheid kwam voort uit vrees voor negatieve reacties onder moslims in Indonesië.
12. Over de schuldvraag voor deze exodus hebben felle discussies gewoed. Volgens sommigen hebben Arabische staten de lokale bevolking opgeroepen tijdelijk te vertrekken om de oorlogsvoering niet te hinderen. Volgens anderen zijn ze op de vlucht geslagen voor systematische Joodse terreur. Niet onlogisch is dat Arabische

- burgers uit eigen beweging het oorlogsgeweld zijn ontvlucht. Ik kan hier niet ingaan op de details van de discussie.
13. Voor het eerst zo geformuleerd in het zogenaamde *Long Telegram* dat de Amerikaanse diplomaat George F. Kennan in 1946 vanuit Moskou naar Washington stuurde.
 14. Het land was in 1936 dan wel officieel onafhankelijk geworden, maar werd inofficieel bestierd door de Britten.
 15. Sir Winston Churchill stemde hiermee in toen de Sovjet-Unie over de waterstofbom bleek te beschikken. De Suezbasis zou weerloos zijn tegen een Russische nucleaire aanval.
 16. Hij hield wel vast aan het islamitische karakter van Egypte.
 17. Vooral de zionistische eminence grise David Ben Goerion was voorstander van tien ogen om één oog, tien tanden om één tand.
 18. De naleving van de Verklaring werd gestaakt na de Egyptisch-Tsjechische wapenovereenkomst van september 1955.
 19. S.K. Crosbie, *A tacit alliance. France and Israel from Suez to the Six Day War*. Princeton, 1974
 20. Er vonden in deze periode ook flankerende contacten en bemiddelingspogingen plaats, deels rechtstreeks in verscheidene Europese ambassades tussen Israëlische en Egyptische contactpersonen, en deels door inofficiële *matchmakers*, onder wie Britse parlementariërs, een Amerikaanse quaker, Joods-Amerikaanse welwillenden en de Canadese minister van Buitenlandse Zaken Pearson. Ik moet ze hier onbesproken laten. Aan het einde van het alphaproject vond nog een geheime, officiële Amerikaanse bemiddelingspoging plaats door afgezant Robert Anderson, onder begeleiding van de CIA. Vergeefs.
 21. Bijvoorbeeld S. Shamir, 'The Collapse of Project Alpha', in: Wm.R. Louis en R. Owen (red.), *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford, 1989, p. 81 e.v.
 22. Langs de lijn van het zogenaamde 'Johnston plan'.
 23. Met uitzondering van Jordanië verleenden Arabische landen de bij hen verblijvende vluchtelingen geen staatsburgerschap. Ze wilden niet het verwijt krijgen dat ze aldus het bestaan van Israël accepteerden.
 24. De relevante vraag of andere Arabische landen op deze brug zaten te wachten, wierp Nasser niet op.
 25. Rede in augustus 1955. Zie N. Caplan, *Futile Diplomacy volume four Operation Alpha and the Failure of Anglo-American Coercive Diplomacy in the Arab-Israeli Conflict, 1954-1956*. Londen, Portland, OR, 1997, p. 306.
 26. Russell en Shuckburgh bepleitten een Arabische brug in oost-westelijke richting over een Israëlische noord-zuid lopende weg op het raakpunt van de *triangles*. Nasser maakte er schuine grappen over.
 27. Het boekte wel winst in die zin dat scheepvaart van en naar Israël niet meer werd gehinderd en dat de overvallen vanuit Gaza ophielden.
 28. Wie er op Google naar zoekt, krijgt veel alphaprojecten in beeld, maar dat zijn andere.
 29. Ik heb voor deze alinea's vooral gebruikgemaakt van: (1) S. Touval, *The Peace Brokers. Mediators in the Arab-Israeli Conflict, 1948-1979*. Princeton, 1982, hierin het hoofdstuk 'The Anderson Mission'; (2) Shamir in: Louis en Owen (red.): 1989; en

- (3) Caplan, 1997. Caplan is het meest gedetailleerd en heeft zich gebaseerd op uitgebreid dossieronderzoek. Shamir is het meest analytisch. Touval richt zich vooral op de Amerikaanse rol in het project, in het bijzonder op de afrondende fase, de Andersonmissie.
30. EPS werd in 1992 opgevolgd door het GBVB, gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid. Ik gebruik in deze tekst korthedshalve en omwille van de leesbaarheid de termen Europese Economische Gemeenschap, de Gemeenschap en Europa door elkaar.
 31. Het andere hoofdthema was het zogenaamde Helsinkiproces over samenwerking en veiligheid in Europa.
 32. D. Allen en A. Pijpers (red.), *European foreign policy-making and the Arab-Israeli conflict*. Den Haag, Boston, Lancaster, 1984, is het standaardwerk over deze materie. Zie voor de rol van Nederland in dit kader: F. Grünfeld, *Nederland en het Nabije Oosten. De Nederlandse rol in de internationale politiek ten aanzien van het Arabisch-Israëliëse conflict 1973-1982* Proefschrift RU Maastricht, 1991.
 33. De Engelstalige versie laat de mogelijkheid van grenscorrecties open, de Franse versie spreekt van volledige terugtrekking.
 34. Zie over het olie-embargo: Grünfeld, 1991, p. 57-155; J. van Ginkel, *Het Westen en de oliecrisis 1973-74*. Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, Den Haag 1978. Nederland leverde tijdens de oorlog in het geheim wapens aan Israël.
 35. Nederland was verbolgen over het gebrek aan solidariteit binnen de EEG tijdens het embargo, maar concludeerde wel dat het zich voortaan beter in Europees kader kon voegen als het om het Arabisch-Israëliëse conflict ging.
 36. Verklaring van de ministers van buitenlandse zaken van de negen EG lidstaten van 6 november 1973.
 37. Een neutrale term die voor Israël echter een duidelijke connotatie had.
 38. Bijvoorbeeld de Verklaring van de 8e Europese Raad over het Midden-Oosten, Londen, 29 juni 1977.
 39. De PLO werd najaar 1974 door de Arabische Liga als enige rechtmatige vertegenwoordigster van de Palestijnen erkend.
 40. Sadat en Begin hadden bovendien geen van beiden trek in het initiatief van de nieuwe Amerikaanse president Carter die, vervuld van verse idealen, in het kader van de détente de Sovjet-Unie had uitgenodigd om mee te werken aan een alomvattende vrede.

Bibliografie

- Allen, D. en A. Pijpers (red.), *European foreign policy-making and the Arab-Israeli conflict*. Den Haag, Boston, Lancaster, 1984
- Ben-Zvi, A., *Decade of Transition. Eisenhower, Kennedy, and the Origins of the American-Israeli Alliance*. New York, 1998
- Brown, L.C., *International Politics and the Middle East. Old Rules, Dangerous Game*. Princeton, 1984
- Caplan, N., *Futile Diplomacy volume four Operation Alpha and the Failure of Anglo-American Coercive Diplomacy in the Arab-Israeli Conflict, 1954-1956*. Londen, Portland, OR, 1997
- Crosbie, S.K., *A tacit alliance. France and Israel from Suez to the Six Day War*. Princeton, 1974
- Ginkel, J. van, *Het Westen en de oliecrisis 1973 – 74*. Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, Den Haag, 1978
- Grünfeld, F., *Nederland en het Nabije Oosten. De Nederlandse rol in de internationale politiek ten aanzien van het Arabisch-Israëliëse conflict 1973-1982*. Proefschrift RU Maastricht, 1991
- Ben-Gurion, D., *My talks with Arab leaders*. Jerusalem, 1972
- Halliday, F., *The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology*. Cambridge, 2008
- Karabell, Z., *Architects of Intervention. The United States, the Third World and the Cold War 1946-1962*. Baton Rouge, 1999
- Khalidi, R., *Sowing Crisis. The Cold War and American Dominance in the Middle East*. Boston, 2009
- Kingseed, C.C., *Eisenhower and the Suez crisis of 1956*. Baton Rouge, Londen, 1995
- Leeuwen, M. van, *Americans and the Palestinian Question. The US public debate on Palestinian nationhood, 1973-1988*. Amsterdam, 1993
- Monroe, E., *Britain's Moment in the Middle East 1914-1971*, Londen 1981
- Quandt, W.B., *Camp David. Peacemaking and Politics*. Washington, D.C. 1986
- Roosevelt, K., *Partition of Palestine. A Lesson in Pressure Politics*, Pamphlet nr. 7, New York, February 1948
- Shamir, S., 'The Collapse of Project Alpha', in: Wm.R. Louis en R. Owen (red.), *Suez 1956. The Crisis and its Consequences*. Oxford, 1989
- Shuckburgh, E., *Descent to Suez. Diaries 1951-56*. Londen, 1986
- Takeyh, R., *The Origins of the Eisenhower doctrine. The US, Britain and Nasser's Egypt. 1953-1957*. Basingstoke, Londen, New York, 2000
- Touval, S., *The Peace Brokers. Mediators in the Arab-Israeli Conflict, 1948-1979*. Princeton, 1982